

УДК 81'373.46-115-116=161.2=162.1=111

ДО ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ МЕТАМОВИ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ: МЕТОДИКА ПОЕТАПНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ

Оксана Бутковська

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
oksanavasytsiv@gmail.com

У статті здійснено зіставний аналіз семантичної структури соціолінгвістичних термінів, виявлено їхні спільні й відмінні семантичні ознаки, сформовано семантичні групи термінів в українській, польській та англійській мовах. Для аналізу ілюстративного матеріалу вперше розроблено методику поетапного моделювання, яка дала змогу виокремити термінологічне поле “мовна ситуація” в трьох мовах. Визначено склад та структурну впорядкованість одиниць поля за інваріантним принципом *ядро – навколоядерна зона – периферія*.

Ключові слова: соціолінгвістика, термінологічне поле, семантична група, термін-домінанта, семантична ознака.

Ідея семантичного поля як засобу пізнання внутрішньої організації лексико-семантичної системи мови [1–11] знайшла подальший розвиток у теорії термінологічного поля [12–14]. Сучасні праці із зіставного термінознавства підтверджують релевантність використання польового підходу для добору та систематизації відповідників терміно-систем різних мов [15–16]. Мета статті – розробити методику поетапного моделювання термінологічного поля як засобу структурування терміносистем з урахуванням інваріантного принципу групування їхніх елементів. У статті проаналізуємо це питання на матеріалі української, польської та англійської мов. Для цього необхідно: 1) сформулювати теоретичне підґрунтя для створення методики поетапного моделювання термінологічного поля; 2) виокремити послідовні етапи моделювання; 3) проілюструвати застосування розробленої методики на прикладі термінологічного поля “мовна ситуація”.

Матеріалом для аналізу послужили 149 термінів української, 115 польської та 124 англійської мов, зібрані методом суцільної вибірки із лінгвістичних словників, енциклопедій та соціолінгвістичних праць [17–25].

Компонентний аналіз забезпечив виявлення інвентарю семантичних ознак термінів. Місце кожного терміна та парадигматичні відношення між ними в складі семантичної групи розкрито за допомогою *прийому опозицій*. Послідовне розкриття семантичних відношень між термінами дало змогу визначити ієрархію одиниць кожного з полів (*процедура ступінчастої ідентифікації*). *Елементи кількісного аналізу* посприяли розкриттю тенденцій формування термінологічного поля у трьох мовах.

1. Теоретичне підґрунтя аналізу

У термінознавстві виокремлюють два підходи до структурування понятійного складу терміносистем: логічний підхід передбачає встановлення ієрархії наукових понять і створення тематичної класифікації термінів, лінгвістичний – виявлення компонентної структури значення термінів [26: 58]. Метою логічного підходу є побудова тематичних груп термінів, лінгвістичного – полів термінів. Релевантність застосування польового підходу до аналізу терміносистем підтверджують дослідження термінів садівництва, тенісу,

залізничного транспорту, стилістики, фінансів, маркетингу, землеустрою та кадастру та ін. на матеріалі української, англійської, російської та французької мов.

Свого часу О. Реформатський зазначав, що полем терміна є та термінологія, поза якою він втрачає свою властивість терміна [12: 103]. Поле для терміна-поняття трактують як систему понять, до якої він належить, а для терміна-слова поле є сукупністю інших слів-термінів, із якими він засвідчує семантичний зв'язок, забезпечуючи безперервність смислового простору [13: 111]. С. Шелов пропонує розрізняти *термінологічне поле терміна* та *понятійно-термінологічне поле терміна*. На його думку, *понятійно-термінологічне поле* формується як сукупність спеціальних для даної галузі понять, які необхідні та достатні для понятійної ідентифікації певного терміна чи поняття, яке він позначає, та для відношень між ними. До того ж *термінологічне поле терміна* постає як знаковий аналог *понятійно-термінологічного поля терміна*, тобто сукупність усіх термінів, які називають поняття поля, а також відповідних відношень між ними [14]. У дослідженні відштовхуємося від розуміння *термінологічного поля* (далі – ТП) як сукупності мовних одиниць, що мають спільні семантичні ознаки, зумовлені мовними та позамовними чинниками, саме вони визначають приналежність терміна до певної понятійної сфери (О. Реформатський, С. Шелов, О. Суперанська, Р. Цаголова, Ю. Дзябло та ін.) [12–14; 16].

2. Етапи моделювання поля

Висловлені міркування мовознавців про специфіку термінологічного поля дозволили нам з метою збору матеріалу для укладання реєстру навчального словника соціолінгвістичних термінів розробити відповідну **методику поетапного моделювання термінологічного поля**. Вона передбачає послідовність таких етапів: 1) відбір – за показниками частотності – із масиву зібраних одиниць найчастіше вживаних базових термінів соціолінгвістики з метою об'єднання навколо них семантично пов'язаних одиниць (тобто виокремлення семантичних груп і наповнення складу кожної з них); 2) визначення в складі тієї чи іншої семантичної групи спільних і відмінних ознак семантики базового терміна та всіх інших одиниць групи з метою встановлення її структури (шляхом обґрунтування місця термінів і парадигматичних відношень між ними); 3) виявлення спільних ознак змісту базових термінів різних семантичних груп з метою їх подальшого об'єднання в термінологічні поля; 4) обґрунтування – на основі аналізу семантичної структури базових термінів семантичних груп – термінів-домінант як ідентифікаторів кожного з термінологічних полів; 5) з'ясування семантичних відношень між термінами-домінантами термінологічних полів і одиницями семантичних груп з метою встановлення складу структурних елементів полів, тобто ядра, навколядерної зони, периферії.

Визначення базового терміна семантичної групи і об'єднання навколо нього співвіднесених за змістом одиниць забезпечує реалізацію першого та другого етапів моделювання термінологічних полів. *Семантична група* (далі – СГ) є об'єднанням парадигматично пов'язаних одиниць, незалежно від їх морфологічної природи [15; 26; 27: 51]. Віднесення того чи іншого терміна до складу групи зумовлене наявністю в його дефініції терміна, що містить вказівку на родові поняття. Цей термін (як спільний компонент дефініцій семантично пов'язаних одиниць) отримує підставу стати базовим елементом групи. Компонентний аналіз словникових дефініцій і процедура ступінчастої ідентифікації дозволяють виявити включення семантичних ознак значення одного терміна у значення іншого, що й слугує показником ступеня тотожності елементів семантичної групи. Звідси, що більша кількість назв, з якими той чи інший термін об'єднується семантичними компонентами, то він важливіший для семантичної структури групи. Таким чином, ядерну зону семантичних груп формують базові терміни з великою кількістю спільних компонентів змісту, а до

периферії входять менш уживані одиниці з вузькоспеціальними значеннями та значним обсягом диференційних ознак [28: 20]. Семантичну взаємозалежність термінів відображають гіперо-гіпонімічні, синонімічні й антонімічні зв'язки, що, в свою чергу, слугує умовною демаркаційною лінією однієї семантичної групи від інших, а також є засобом притягнення чи протиставлення семантично подібних термінологічних одиниць [4: 2031].

Виявлення спільних ознак семантики базових елементів семантичних груп – це реалізація третього етапу моделювання термінологічних полів. Ці ознаки слугують об'єднувальними ланками між конститuentами різних семантичних груп у межах термінологічного поля. Таким чином, терміни, що входять до складу поля, заповнюють певну ділянку семантичного простору, так, що воно набуває статусу системно-структурної одиниці з огляду на цілісне відображення певної понятійної сфери.

Із обґрунтуванням імені поля як терміна-домінанти пов'язаний четвертий етап моделювання термінологічних полів. Окреслюючи межі поля, дотримуємося відомого в науці семантико-логічного критерію, в основі якого лежить принцип ідентифікації (Ш. Баллі). Він передбачає встановлення імені поля – слова-ідентифікатора (архілексему), що позначає базове поняття і містить набір найхарактерніших семантичних ознак для розкриття значення інших компонентів поля. Це означає, що саме слово-ідентифікатор й слугує основою пошуку інших елементів поля (цей термін визначаємо за процедурою ступінчастої ідентифікації) [28: 16]. Так, у структурі поля насамперед виокремлюємо доміную, тобто конститuent, який є найбільш загальним для вираження значення інших елементів поля.

Реалізація п'ятого етапу моделювання термінологічних полів полягає в з'ясуванні семантичних відношень між терміном-домінантою й одиницями різних семантичних груп, що дозволяє визначити склад структурних елементів поля – ядра, навколоядерної зони, периферії. Визначення внутрішніх меж поля є складним завданням, подібно до лексичної системи, термінологічне поле з часом зазнає змін через появу нових одиниць чи втрату старих, а також переміщення термінів у межах самого поля [29: 52].

3. Застосування розробленої методики на прикладі термінологічного поля “мовна ситуація”

У статті зіставне дослідження українських, польських та англійських соціолінгвістичних термінів, починаючи від визначення набору і складу семантичних груп, спрямоване на встановлення семантичних відношень між термінами в межах термінологічного поля “мовна ситуація” та на обґрунтування його структурної організації – ядро, навколоядерна зона, периферія.

Обґрунтування терміна-домінанти. Підставою для виокремлення того чи іншого поля слугує спільність змісту організованої системи мовних одиниць, тобто наявність у їх семантичній структурі ознаки, спільної для всіх конститuentів. Для її виявлення визначаємо доміную поля. Аналіз словникових дефініцій термінів *білінгвізм*, *багатомовність*, *форма існування мови*, *мовний контакт*, *форма міксації мов*, *статус мови*, при якому кожне значуще слово, використане як ідентифікатор у визначенні, показав, що вони містять у своїй семантичній структурі ознаки ‘взаємодія мов’, ‘одна мова’, ‘дві мови’, ‘кілька мов’, ‘взаємний вплив мов’, ‘змішування мов’. Ці ознаки в найбільш узагальненому вигляді представлені в значенні терміна *мовна ситуація*, що виступає доміною однойменних полів “мовна ситуація” / “sytuacja językowa” / “language situation”. На близькість семантики одиниць, які вступають із терміном-домінантою у відношення підпорядкування вказує той факт, що поняття, яке вона виражає, тією чи іншою мірою представлено у дефініціях усіх компонентів поля. Для прикладу, терміни *збалансована мовна ситуація* і *незбалансована м. с.* використовують термін-домінанту як основний ідентифікатор у своїх дефініціях,

одиниці *білінгвізм*, *багатомовність*, *мовний контакт* містять у своїй семантичній структурі спільну ознаку ‘взаємодія мов’, і, в свою чергу (за допомогою диференційних ознак ‘дві мови’, ‘кілька мов’), виконують роль семантичних компонентів у змісті терміна-домінанти. Термін *форма існування мови* виступає ідентифікатором при тлумаченні змісту терміна-домінанти. Це вказує на безпосередній семантичний зв’язок терміна *мовна ситуація* і базового терміна СГ. Базові терміни груп “*форма міксації мов*”, “*статус мови*” входять у семантичну структуру одиниць *білінгвізм*, *багатомовність*, *мовний контакт* та їхніх похідних, що свідчить про їх опосередкований семантичний зв’язок із домінантою.

Ядерна зона термінологічного поля “мовна ситуація”

У к р а ї н с ь к а м о в а. До складу ядерної зони поля, окрім терміна-домінанти, входять терміни, які виявляють із ним гіперо-гіпонімічний зв’язок. Ці групи одиниць містять у своїй семантичній структурі інтегральний компонент укр. ‘мовна взаємодія’, пол. ‘wzajemne oddziaływanie języków’, англ. ‘language interaction’ або у дефініції – інваріантний термін *мовна ситуація / sytuacja językowa / language situation* як основний ідентифікатор.

Компонентний аналіз дефініцій термінів на позначення різновидів мовної ситуації допоміг встановити набір диференційних компонентів, які, ускладнюючи значення терміна-домінанти, пов’язані з ним родо-видовим зв’язком. Так, на основі семантичної ознаки ‘кількість мов’ в українській соціолінгвістиці виокремлюють пару когіпонімів *ендогlossen мовна ситуація* та *екзогlossen м. с.* У випадку *ендогlossen м. с.* в межах певної адміністративно-територіальної одиниці для спілкування використовують підмови або функціональні стилі однієї мови, у випадку *екзогlossen м. с.* – різні мови [17: 38].

Аналіз термінів за ступенем семантичної тотожності вказує на розгалужені синонімічні відношення в межах поля. Більшість одиниць – це пари слів, одне з яких інтернаціональне або запозичене, а інше – автохтонне. Існує думка, що такі терміни не обтяжують спеціальної термінології, оскільки вони диференційовані за сферами використання. Наприклад, назви *двомовність* та *білінгвізм* цілком тотожні за складом семантичних ознак, проте вони розрізняються за частотою вживання (питомий термін *двомовність* зустрічаємо рідше) та здатністю формувати ряди видових назв: *координативний білінгвізм*, *субординативний б.*, *змішаний б.*; *симетричний б.*, *асиметричний б.* та ін. Якщо терміни-синоніми стають основою для термінологічних гнізд, то відмовитися від них практично неможливо. Можемо припустити, що виокремлені синоніми не є взаємозамінними у всіх можливих контекстах, а їх конкурентна взаємодія нерідко слугує поштовхом для розвитку терміносистем.

Терміни *одномовність* та *багатомовність*, як і одиниці іншомовного походження *монолінгвізм*, *полілінгвізм* (*мультилінгвізм*), які вказують не лише на два діаметрально протилежні видові поняття, але й передбачають існування мезоніма – *двомовність* (*білінгвізм*) репрезентують антонімічні відношення контрарного типу. Тотожне значення виражають терміни *м. с. одномовності* та *м. с. багатомовності*.

Диференційні компоненти ‘рівність суспільної функції мов’ / ‘нерівність суспільної функції мов’ посприяли розмежуванню комплементарних антонімів *збалансована м. с.* – *незбалансована м. с.* Перша з них позначає ситуацію, коли суспільні функції окремих мов або варіантів мови є однаковими. У випадку *незбалансованої мовної ситуації* мови або їх підсистеми розподілені за сферами спілкування та функціональними групами [17: 38]. Вживання функціонально розмежованих мов чи форм однієї мови, вибір яких залежить від ситуації спілкування позначає термін *диглосія*. Однак, при диглосії мовці здійснюють свідому оцінку мови за шкалою “висока – низька”, “рідна – чужа”, “сакральна – профанна” [19: 48].

До кількісних характеристик мовної ситуації належать показники демографічної (кількість мовців) та комунікативної (кількість комунікативних сфер) потужності мов. Так, ознака 'демографічна потужність мов' є підставою поділу родової назви на видові: *рівнопотужна м. с.* – *різнопотужна м. с.* На основі інтегральної ознаки 'комунікативна потужність мов' виокремлено одиниці *рівноважна м. с.* – *нерівноважна м. с.* Мовна ситуація є *рівноважною*, коли в суспільстві співіснують мови з однаковою комунікативною потужністю, різна комунікативна потужність мов дозволяє говорити про *нерівноважну мовну ситуацію* [17: 39].

Термін *мовна ситуація* актуалізує безпосередній семантичний зв'язок із сполуками *гіпогlossen м. с.* (диференційна ознака 'співвідношення офіційної літературної мови з іншою літературною мовою, що має більше поширення у світі') та *гіпергlossen мовна ситуація* (диференційна ознака 'співвідношення мови країни з мовами іммігрантів') [20: 337].

Як ми переконалися, розвиток парадигми видових назв терміна *мовна ситуація* відбувається на нижчому ступені конкретизації і позначається на ускладненні структури терміна-домінанти. У такий спосіб гіперо-гіпонімія, відображаючи вертикальні відношення суперординації та субординації, забезпечує ієрархічну організацію ядерної зони термінологічного поля.

Польська мова. Зауважимо, що проблема співіснування різних мов на території Польщі не поставала так гостро, як, наприклад, в Україні, а тому не є достатньо диференційованою у термінологічному плані. Спеціальна література, присвячена питанням мовної ситуації в Україні, Норвегії, Білорусії, Югославії, Європі, Чехії, Словаччині та ін. [21], не виявляє чіткої дефініції поняття *sytuacja językowa*, а у словнику соціолінгвістичних термінів тлумачення цієї назви взагалі відсутнє [24]. Це позначилося й на розвитку ієрархічної парадигми видових понять із терміном-домінантою. Так, у польській соціолінгвістиці (подібно до української) на основі тотожної семантичної ознаки 'liczba języków' розмежовують одиниці *egzoglosna sytuacja językowa* та *endoglosna s. j.* При першій мовній ситуації на одній території співіснують високорозвинута літературна мова та мови, що мають низький суспільний статус. *Endoglosna sytuacja językowa* передбачає співіснування літературної мови з іншими мовними різновидами – територіальними й соціальними діалектами. У науковій літературі функціонують однослівні терміни-дублети *egzoglosja*, *endoglosja*. Як бачимо, ці визначення актуалізують додаткову семантичну ознаку 'status społeczny języka', а тому відповідники *egzoglosna s. j.* та *endoglosna s. j.* засвідчують явище часткової відповідності з українськими назвами.

На позначення різновидів мовної ситуації використовують також терміни *jednojęzyczność*, *dwujęzyczność*, *wielojęzyczność*, дефініції яких вказують на практику індивідуального чи колективного вживання однієї, двох чи більше мов. Їм відповідають одиниці іншомовного походження *monolingwizm*, *bilingwizm* (рідше *bilingwalizm*), *multilingwizm*, виокремлені за допомогою диференційних ознак 'jeden język', 'dwa języki', 'wiele języków' (відношення контрарної протилежності). Ці синоніми ілюструють явище міжмовної симетрії з українською мовою.

Виокремлення семантично еквівалентних з українськими відповідниками видових назв *hiperglosja* та *hipoglosja* відбувається за відповідними ознаками: "wzajemny stosunek między oficjalnym językiem literackim a innym językiem literackim" та "stosunek między językiem podstawowym tego lub innego państwa i językami emigrantów". При творенні видових похідних на зразок *egzoglosja*, *hipoglosja* та ін. спостерігаємо зміну механізму конкретизації інтегральної ознаки: до процесу залучаються парадигматичні значення, що й виявляється у синтетичній структурі назв.

Англійська мова. Термін англ. *language situation* позначає не лише сукупність соціально і функціонально розподілених мов і форм існування мови, але і їхню ієрархію. Як і в українській та польській мовах, він виявляє родо-видовий зв'язок із сполуками *exoglossic language situation* й *endoglossic l. s.* Перша з них передбачає взаємодію двох чи більше мов у соціумі, друга – використання функціональних варіантів чи підсистем однієї мови. За допомогою опозиції ознак 'one language', 'multiple languages' ці сполуки формують антонімічний зв'язок. Когіпоніми мають терміни-дублети *interlingual l. s.*, *intra lingual l. s.*, які вказують на термінологічні лакуни в українській та польській соціолінгвістичних традиціях.

За допомогою семантичної ознаки 'number of languages' виокремлюють також назви *monolingual l. s.* та *multilingual l. s.*, які виступають синонімами зазначених вище одиниць. Подібно до української та польської мов, між ними існує термін-мезонім – *bilingual l. s.* Провести чітку межу між цими типами мовних ситуацій неможливо, адже чисто *monolingual language situation* зустрічається рідко, а у випадку *bi-* чи *multilingual language situation* іноді важко визначити чи є використання відповідних мов істотним у тій чи іншій соціальній групі [25: 23–26].

Явище міжмовної симетрії у трьох мовах ілюструють також терміни-синоніми *monolingualism*, *bilingualism*, *multilingualism*, позначаючи колективне або індивідуальне живання однієї, двох чи більше мов.

Диференційна ознака 'status of language' постає основою для виокремлення когіпонімів *balanced l. s.*, *unbalanced l. s.* Сполука *balanced language situation* передбачає однаковий статус та функції мов у різних сферах спілкування. У випадку *unbalanced language situation* мови чи їх підсистеми не є взаємозамінними, а розподіляються відповідно до комунікативних сфер та соціальних груп. Засвідчуючи повну відповідність з українськими відповідниками, ці одиниці вказують на наявність лакун у терміносистемі польської мови.

Ознака 'number of languages' виступає інтегральною й при виокремленні гіпонімічної групи *one-component l. s.*, *two-component l. s.*, *three-component l. s.* Термін *one-component language situation* передбачає використання мови, яка не має підсистем, а відмінності між її письмовим та усним варіантами не більші, ніж у будь-якій національній мові. Компонентами *two-component l. s.* є варіант національної мови та літературна мова. Одиницю *three-component l. s.* розуміють як взаємодію в межах адміністративно-територіальної одиниці територіальних діалектів, літературної мови, а також регіональних варіантів літературної мови. В українській та польській терміносистемах відсутні відповідники цих одиниць.

Подібно до української та польської мов, у відношення підпорядкування з терміном-домінантою вступає одиниця *diglossia*, що використовується на позначення використання двох відмінних форм однієї мови, що виконують різні суспільні функції [23: 106]. Дж. Фішман, поєднуючи семантично близькі поняття *diglossia* та *bilingualism*, характеризує чотири мовні ситуації: *bilingualism and diglossia*, *diglossia without bilingualism*, *bilingualism without diglossia*, *neither bilingualism nor diglossia*. Перша з них спостерігається, коли мовці використовують мовні варіанти з високим та низьким статусом, розподіляючи їх за функціональними сферами; з часом це призводить до *relatively stable bilingualism*. Друга ситуація передбачає функціонування двох мов у певному регіоні. Відповідно, менш чисельна, проте домінуюча група мовців розмовлятиме варіантом мови з високим статусом, тоді як пересічні мовці – менш престижною формою. Ситуація *bilingualism without diglossia* характерна для мовців-білінгвів, що не обмежують суспільних функцій жодної з мов. Існує небагато прикладів, коли в суспільстві функціонує не дві чи більше мов (форм однієї мови), а нормою є монолінгвізм [22: 75]. У терміносистемі польської мови зафіксовано групу

відповідників: *bilingwizm i diglosja, diglosja bez bilingwizmu, bilingwizm bez diglosji*. Очевидно, виокремлення ситуації вживання однієї мови не вважалося необхідним.

Навколоядерна зона термінологічного поля “мовна ситуація”

Навколоядерну зону окреслюють терміни, визначені на основі аналізу семантичної структури термінів ядерної зони. Базові терміни груп навколоядерних зон входять до семантичної структури одиниць ядерної зони і пов'язані з ними безпосередніми семантичними зв'язками.

До складу навколоядерної зони ТП “мовна ситуація” зараховуємо семантичні групи: “*білінгвізм*”, “*багатомовність*”, “*мовний контакт*”, “*форма існування мови*” в українській мові, яким відповідають семантичні групи “*dwujęzyczność*”, “*wielojęzyczność*”, “*kontakt językowy*”, “*odmiana językowa*” в польській та “*bilingualism*”, “*multilingualism*”, “*language contact*”, “*language variety*” в англійській мові, базові терміни яких входять до семантичної структури домінанти поля й одиниць ядерної зони.

Здійснений семантичний аналіз дефініцій соціолінгвістичних термінів дав змогу визначити кількісний склад навколоядерної зони ТП “мовна ситуація” в трьох мовах (див. рис. 1).

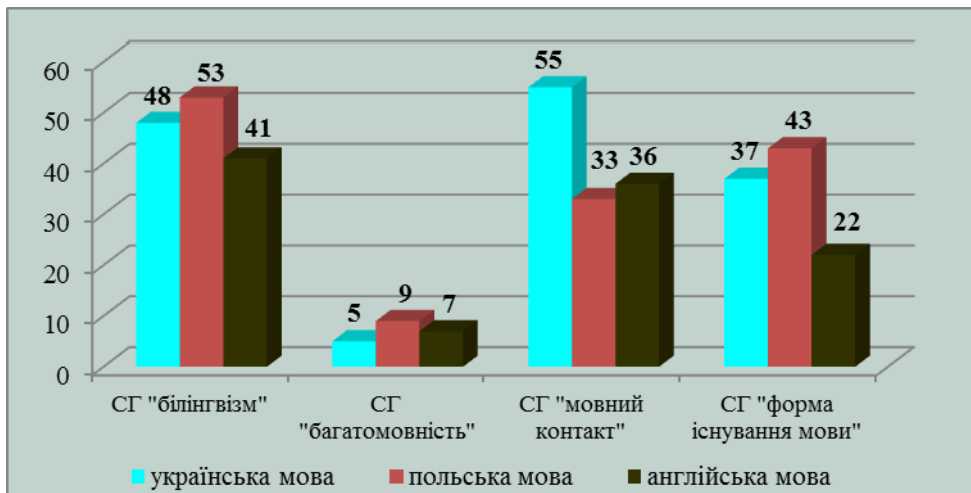

Рис. 1. Кількісний склад навколоядерної зони термінологічного поля “мовна ситуація” в українській, польській та англійській мовах

До складу СГ “*білінгвізм*” в українській мові увійшли терміни: *двомовність, індивідуальний білінгвізм, груповий б., масовий б., національний б., координативний б., субординативний б., змішаний б., симетричний б., асиметричний б.* та ін. У складі СГ “*dwujęzyczność*” виокремлено терміни: *dwujęzyczność, bilingwizm indywidualny, b. jednostkowy, b. społeczny, b. współrzędny, b. podporządkowany, b. złożony, d. zrównoważona, d. całkowita, d. prawdziwa, podwójny holilingwizm, d. nierównoważona, d. dominująca* та ін. Склад СГ “*bilingualism*” формують терміни: *bilingualism, social b., individual b., coordinate b., subordinated b., compound b., balanced b., unbalanced b., natural b., secondary b.* та ін.

СГ “*багатомовність*” охоплює терміни: *багатомовність, національна б., індивідуальна б., плурілінгвізм*. Склад СГ “*wielojęzyczność*” формують терміни: *wielojęzyczność, w. indywidualna, w. grupowa, w. społeczna, plurilingwalizm, w. fragmentaryczna, w. oficjalna, w. nieoficjalna*. СГ “*multilingualism*” об'єднує терміни: *multilingualism, individual m., societal m., plurilingualism, official m., unofficial m., elite m.*

Склад СГ “мовний контакт” в українській мові формують назви: *мовний контакт, тимчасовий м. к., постійний м. к., безпосередній м. к., опосередкований м. к., природний м. к., штучний м. к., змішаний м. к., однобічний м. к., обопільний м. к., маргінальний м. к., перемикання кодів, запозичення, інтерференція, інтеркаляція, змішування мов, мовна асиміляція, білінгвізм, диглосія, мовний союз* та ін. СГ “*kontakt językowy*” охоплює терміни: *kontakt językowy, przełączanie kodów, zapożyczenie językowe, mieszanie języków, interferencja, dwujęzyczność, translanguaging, polilanguaging* та ін. В англійській мові до складу СГ “*language contact*” входять назви: *language contact, borrowing, code-switching, code-mixing, interference, mixed languages, foreigner talk* та ін.

До складу СГ “форма існування мови” увійшли терміни: *форма існування мови, літературна мова, народно-розмовна мова, діалект, інтердіалект (койне), просторіччя, арго, жаргон, сленг* та ін. СГ “*odmiana językowa*” об’єднує назви: *odmiana językowa, język ogólny, język literacki, j. kulturalny, odmiana mówiona, o. pisana, język potoczny, polszczyzna potoczna, dialekt, gwara, język środowiskowy, język zawodowy, żargon, slang, odmiana o charakterze kryptozabawowym* та ін. СГ “*language variety*” формують термінологічні одиниці: *language variety, standard language, vernacular, dialect, regional dialect, social dialect, argot, slang, jargon, cant* та ін.

Периферія термінологічного поля “мовна ситуація”.

Периферія поля охоплює терміни, об’єднані навколо диференційних ознак одиниць навколоядерної зони, що свідчить про їх найслабший зв’язок із термінами ядра поля. При цьому відповідно до більшої чи меншої значущості диференційних ознак терміни розміщуються ближче або далі від терміна-інваріанта.

До периферійної зони ТП “мовна ситуація” відносимо семантичні групи укр. “форма міксації мов”, “статус мови”, пол. “*język mieszany*”, “*status języka*”, англ. “*mixed language*”, “*language status*”, базові терміни яких виступають семантичними компонентами одиниць навколоядерної зони. Здійснений аналіз дефініцій соціолінгвістичних термінів дозволив визначити кількісний склад термінів периферії ТП “мовна ситуація” у трьох мовах (див. рис. 2).

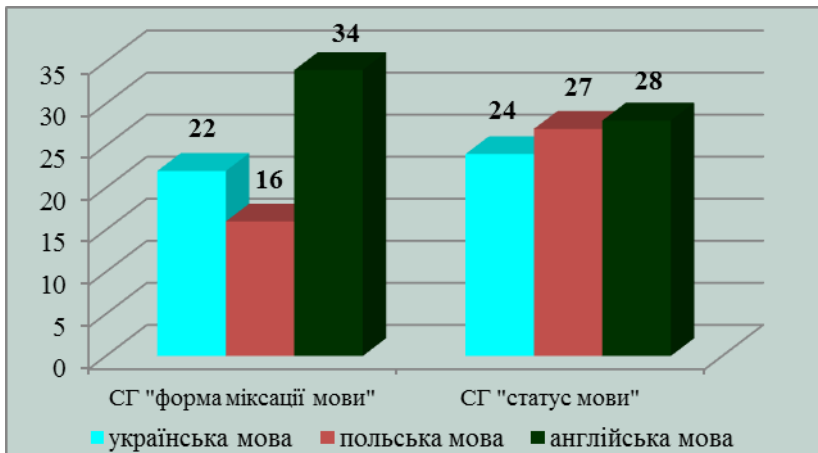

Рис. 2. Кількісний склад периферії термінологічного поля “мовна ситуація” в українській, польській та англійській мовах

Склад СГ “форма міксації мов” в українській мові формують терміни: *форма міксації мов, піджин, ранній піджин, нестабільний піджин, креольська мова, змішана*

мова, суржик, трасянка, піджинізація, креолізація та ін. СГ “*język mieszany*” містить терміни: *język mieszany, pidżyn, język kreolski, lingua franca, kreolizacja, dekreolizacja* та ін. До складу СГ “*mixed language*” увійшли назви: *mixed language, pidgin, pre-pidgin, jargon, creole, bilingual mixed language, abrupt creole, shift-induced interference* та ін.

СГ “*статус мови*” представлена термінами: *статус мови, правовий с. м., фактичний с. м., державна м., офіційна м.* та ін. У складі СГ “*status języka*” виявлено терміни: *status języka, prawny s. j., faktyczny s. j., j. oficjalny, j. państwowy, j. urzędowy, j. pomocniczy, j. regionalny, j. narodowy, j. większości, j. mniejszości* та ін. До СГ “*language status*” увійшли терміни: *language status, legal l. s., actual l. s., official l., regional l., provincial l., national l., standard l.* та ін.

Висновки

Зіставне дослідження семантичної структури, парадигматичних відношень, спільних й відмінних семантичних ознак термінів соціолінгвістики відповідно до розробленої методики поетапного моделювання термінологічних полів посприяло виокремленню термінологічного поля “мовна ситуація”.

У його складі зафіксовано терміни (149 одиниць української, 115 – польської, 124 – англійської мови), об’єднані навколо інтегральної ознаки ‘мовна взаємодія’. Ядро поля формує термін-домінанта *мовна ситуація* і похідні назви, що перебувають з ним у гіперогіпонімічних зв’язках. У навколоядерну зону потрапляють одиниці, які входять до семного складу домінанти поля й термінів ядерної зони. Вона представлена семантичними групами: укр. “*двомовність*”, “*багатомовність*”, “*мовний контакт*” “*форма існування мови*”, пол. “*dwujęzyczność*”, “*wielojęzyczność*”, “*kontakt językowy*”, “*odmiana językowa*”, англ. “*bilingualism*”, “*multilingualism*”, “*language contact*”, “*language variety*”. Периферійну зону окреслюють терміни, визначені на основі аналізу семантичної структури термінів навколоядерної зони. Базові терміни семантичних груп периферії формують зміст одиниць навколоядерної зони і пов’язані з ними безпосередніми семантичними зв’язками. Периферію у трьох мовах ілюструють дві семантичні групи: укр. “*форма міксації мов*”, “*статус мови*”, пол. “*język mieszany*”, “*status języka*”, англ. “*mixed language*”, “*language status*”. Терміни в межах цього поля виявляють розгалужену мережу синонімічних та антонімічних зв’язків, що постають дієвим засобом його системної організації. Зауважимо, що польські джерела, незважаючи на існування термінів на позначення типів мовних ситуацій, не виявляють чіткої дефініції поняття *sytuacja językowa*. Це позначилося й на розвитку ієрархічної парадигми видових понять. Аналіз семантичної структури термінів виявив значну кількість опозицій тотожності. Якісні відмінності зумовлені наявністю часткових відповідників, які ілюструють неповну тотожність семантики у трьох мовах, та безеквівалентних одиниць, що вказують на відмінні ознаки розвитку соціолінгвістичних традицій.

Методика поетапного моделювання має практичну мету – систематизувати відповідники української, польської та англійської мов для укладання реєстру навчального словника соціолінгвістичних термінів.

1. Trier J. Sprachlich Feld / J. Trier // Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung. – 1934. – № 10. – S. 428–449.
2. Porzig W. Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen / W. Porzig // Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. – 1934. – S. 70–97.
3. Kleparski G. A. The tradition of field theory and the study of lexical semantic change / G.A. Kleparski, A. Rusinek // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. – 2007. – Vol. 47. – P. 187–205.
4. Gao Ch. The application of semantic field theory to English vocabulary learning / Ch. Gao // Theory and Practice in Language Studies. – 2013. – Vol. 3. – № 11. – P. 2030–2035.

5. *Бондар О. І.* Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові. Функціонально-ономасіологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. І. Бондар. – К., 1998. – 33 с.
6. *Бондарко А. В.* Теория функциональной грамматики: введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1987. – 338 с.
7. *Єрмоленко С. С.* Про деякі функціонально-структурні характеристики темпоральних мікрополів / С. С. Єрмоленко // Мовознавство. – 2003. – № 4. – С. 38–47.
8. *Іваненко Н. В.* Лексико-семантичне поле добро в українській та англійській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Н. В. Іваненко. – К., 2007. – 20 с.
9. *Кардашук О. В.* Семантичне поле простору: статус, структура, внутрішні зв’язки (на матеріалі прикметників української мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / О. В. Кардашук. – Кіровоград, 1998. – 16 с.
10. *Фабіан М. П.* Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / М. П. Фабіан. – Ужгород : Інформа.-видавн. агентство “ІВА”, 1998. – 256 с.
11. *Цегельська М. В.* Структурна типологія одиниць семантичного поля часу в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / М. В. Цегельська. – Дніпропетровськ, 2000. – 17 с.
12. *Реформатский А. А.* Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики : сб. ст. / АН СССР, Ин-т рус. яз., отв. ред. В. П. Григорьев. – М. : Наука, 1968. – С. 103–125.
13. *Суперанская А. В.* Общая терминология : Вопросы теории / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В.; отв. ред. Т. Л. Канделаки. – Изд. 6-е. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2012. – 248 с.
14. *Шелов С. Д.* Терминологические поля и понятийная организация терминологии / С. Д. Шелов // Структурная и прикладная лингвистика. – 2008. – Вып. 7. – С. 211–232.
15. *Ляшук А. М.* Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук спец. : 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / А. М. Ляшук. – Кіровоград, 2007. – 23 с.
16. *Дзябко Ю. М.* Семантична структура термінологічного поля “мовна політика” в українській та японській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Ю. М. Дзябко. – Львів, 2015. – 20 с.
17. *Лозинський Р.* Мовна ситуація в Україні (суспільно-політичний погляд) / Р. Лозинський. – Львів : Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2008. – 476 с.
18. *Масенко Л.* Нариси з соціолінгвістики / Л. Масенко. – Київ, 2010. – 246 с.
19. *Мацюк Г. П.* Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : навч. посіб. / Г. П. Мацюк. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 212 с.
20. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
21. *Dołowy-Rybińska N.* Sytuacja języków mniejszościowych i regionalnych w Europie. Wymiar finansowy. Rekomendacje dla Polski / N. Dołowy-Rybińska. – Warszawa, 2015. – 17 s.
22. *Malmkjær K.* The Linguistics Encyclopedia / K. Malmkjær. – New York : Routledge, 2002. – 621 p.
23. *Mesthrie R.* Concise Encyclopedia of Sociolinguistics / R. Mesthrie. – University of Cape Town, 2001. – 1060 p.
24. *Skudrzykowa A.* Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej / A. Skudrzykowa, K. Urban. – Kraków ; Warszawa, 2000. – 170 p.
25. *Wolff E.* Language and Society / E. Wolff // Bernd Heine and Derek Nurse (Eds.). African Languages – An Introduction. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – P. 11–42.
26. *Куньч З. Й.* Українська риторична термінологія : історія і сучасність / З. Й. Куньч. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2006. – 216 с.
27. *Реформатский А. А.* Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии (Материалы Всесоюзного терминологического совещания). – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 46–54.

28. Бондаренко К. Л. Зіставна лексикологія (гендерний та соціолінгвістичний аспекти) : навч. посіб. для студ. ф-тів інозем. мов / К. Л. Бондаренко, О. С. Бондаренко. – Вінниця : Нова Книга, 2011. – 165 с.
29. Сербиновская Н. В. Формирование и развитие терминологического поля “маркетинг” в русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Сербиновская Наталья Васильевна. – Новочеркасск, 2009. – 234 с.

TOWARDS THE PROBLEM OF SOCIOLINGUISTIC METALANGUAGE ANALYSIS: METHODOLOGY OF STAGE-BY-STAGE MODELING OF TERMINOLOGICAL FIELD

Oksana Butkovska

*Ivan Franko National University in Lviv
vul. Universytetska, 1, Lviv, 79000, Ukraine
oksanavasylytsiv@gmail.com*

The findings of research in lexical-semantic systems of different languages in the works of Ukrainian and foreign scholars helped to develop the methodology of stage-by-stage modeling of terminological fields in sociolinguistics terminological system that could potentially be applied to data analysis. Recently published papers in comparative terminology confirm the relevance of using field approach to selection and systematization of corresponding terms in terminological systems of different languages. Its application to terminological system of English codified in sociolinguistic dictionaries and encyclopedias, to partially codified Polish terminological system, and uncoded Ukrainian terminological system entails the standardization of the latter in the context of globalization processes in science, promoting the development of Ukrainian sociolinguistics theory.

In the present article, a comparative study of Ukrainian, Polish and English sociolinguistic terms, starting with defining the set and composition of semantic groups, is aimed at establishing semantic relationships between terms within the terminological field “language situation” and at providing rationale for its structural organization – *nuclear – near-nuclear zone – periphery*.

Particular fields are distinguished based on common content of organized linguistic units system, i.e. the presence of features common to all constituents in their semantic structure. The structure of field nuclear zone, in addition to dominant term *language situation*, includes the terms that demonstrate hyper-hyponymic relations. In their semantic structures, these groups of units contain an integral component: Ukrainian ‘мовна взаємодія’, Polish ‘wzajemne oddziaływanie języków’, and English ‘language interaction’. Alternatively, they have an invariant term *мовна ситуація / sytuacja językowa / language situation* in their definition as a primary identifier.

Near-nuclear zone is outlined by the terms defined by analyzing the semantic structure of nuclear zone terms. It is represented by semantic groups: Ukrainian ‘двомовність’, ‘багатомовність’, ‘мовний контакт’, ‘форма існування мови’, Polish ‘dwujęzyczność’, ‘wielojęzyczność’, ‘kontakt językowy’, ‘odmiana językowa’, English ‘bilingualism’, ‘multilingualism’, ‘language contact’, ‘language variety’. Basic terms of near-nuclear zones belong within semantic structure of nuclear zone units and are related to them by direct semantic links.

Field periphery encompasses the terms united around differential characteristics of near-nuclear zone units, which testifies to their weakest link with field nucleus terms. Thereby, in accordance with higher or lower importance of differential features, terms are located closer or further from invariant term. Periphery in three languages is illustrated by two semantic groups: Ukrainian ‘форма міксації мов’, ‘статус мови’, Polish ‘język mieszany’, ‘status języka’, English ‘mixed language’, ‘language status’. Comparative analysis of terms within terminological field ‘language situation’ provided a possibility to systematize corresponding terms of the Ukrainian, Polish, and English languages for compiling the corpus of educational dictionary of sociolinguistic terms.

Key words: sociolinguistics, terminological field, semantic group, term-dominant, semantic feature.

Стаття надійшла до редколегії 14 червня 2016 року
Прийнята до друку 5 вересня 2016 року